

JOACHIM
MEYERHOFF

ACH, DEZE
LEEGTE, DEZE
VERSCHRIKKELIJKE
LEEGTE

ROMAN

Over het boek

Op mijn twintigste werd ik tot mijn grote verrassing in München op een toneelschool aangenomen en trok ik bij mijn grootouders in omdat ik geen kamer kon vinden. Het contrast tussen deze twee werelden had niet groter kunnen zijn. Hierover wil ik vertellen: over mijn boven alles beminde grootouders, met z'n tweeën gevangen in hun schitterende huis, en over hoe het is als iemand tegen je zegt: 'Je moet leren met je tepels te glimlachen.'

Zijn grootmoeder, ooit zelf actrice, is nog steeds een diva. Zijn grootvader, een gepensioneerde filosofieprofessor, is een scherpe, maar slechthorende man. Hun dagen zijn ingedeeld aan de hand van absurde rituelen waarin alcohol een belangrijke rol speelt. Met deze hommage aan zijn grootouders en dit eerlijke verslag van zijn confronterende vlucht in acteren, vertelt Joachim Meyerhoff weer een voortreffelijk, ontroerend, grappig en raak verhaal.

De pers over het boek

'Misschien wel zijn beste boek tot nu toe. Het komische is komischer geworden en de ernst ernstiger.' – *Frankfurter Rundschau*

'Meyerhoff is een meester in de scherpe observatie die nooit de grenzen van het mededogen uit het oog verliest. Een weemoedige komedie.' – *NRC Handelsblad*

'**** Humor, pijn en oog voor detail zijn de ingrediënten waarmee Meyerhoff zijn jeugdherinneringen reconstrueert.'
– *de Volkskrant*

'Vertederend, ontroerend en onbedaarlijk grappig.' – *Zin Magazine*

Over de auteur

Joachim Meyerhoff (1967), Duits acteur en auteur, werd in 2007 tot toneelspeler van het jaar verkozen. Momenteel maakt hij deel uit van het ensemblegenootschap van het Wiener Burgtheater. In zijn persoonlijke zesdelige cyclus *Alle Toten fliegen hoch* trad hij op als verteller en zo ontstond het idee voor zijn romans, die stuk voor stuk enorme bestsellers in Duitsland zijn.

Van dezelfde auteur

Wanneer wordt het eindelijk weer zoals het nooit is geweest

Wilt u op de hoogte blijven van de romans en literaire thrillers van uitgeverij Signatuur? Meldt u zich dan aan voor de literaire nieuwsbrief via onze website www.uitgeverijsignatuur.nl

Joachim Meyerhoff

Ach, deze leegte, deze
verschrikkelijke leegte

Uit het Duits vertaald door Jan Bert Kanon

e-bookeditie, maart 2016

SIGNATUUR

2016

© 2015, Verlag Kiepenheuer & Witsch GmbH & Co. KG, Cologne / Germany
Published by arrangement with Marianne Schönbach Literary Agency
Oorspronkelijke titel: *Ach, diese Lücke, diese entsetzliche Lücke. Alle Toten fliegen hoch. Teil 3*

Vertaald uit het Duits door Jan Bert Kanon

© 2016 Uitgeverij Signatuur, Amsterdam en Jan Bert Kanon

Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp: Rudolf Linn

Bewerking Nederlands omslag: Wil Immink Design

Omslagbeeld: Privébezit van de auteur

Typografie: Pre Press Media Groep, Zeist

ISBN gebonden editie 978 90 5672 551 8

ISBN e-book 978 90 449 7493 5

NUR 302

Eerste druk, maart 2016

Tweede druk, e-book, maart 2016

De vertaler ontving voor deze vertaling een
werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische veelevoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Voor Aaron

Op mijn twintigste werd ik tot mijn grote verrassing in München op een toneelschool aangenomen en trok ik bij mijn grootouders in omdat ik geen kamer kon vinden. Het contrast tussen deze twee werelden had niet groter kunnen zijn. Hierover wil ik vertellen: over mijn boven alles beminde grootouders, met z'n tweeën gevangen in hun schitterende huis, en over hoe het is als iemand tegen je zegt: 'Je moet leren met je tepels te glimlachen.'

Vijf etappes

Eerste etappe: champagne

Er veranderde nooit iets als ik bij mijn grootouders logeerde. Of ik nou vier, tien of vijftien jaar was, deed er niet toe, ze bleven altijd dezelfde.

De vele vakanties die ik voor mijn toneelopleiding bij mijn grootouders doorbracht vloeien in mijn herinnering samen tot één grote tijdwolk die een nevel over de jaren legt. Dat zou misschien ook zo kunnen zijn omdat het dagelijks leven van mijn grootouders maar zelden werd onderbroken door afzonderlijke gebeurtenissen die eruit sprongen. Hun leven zelf was de gebeurtenis. Elke afzonderlijke dag stond voor alle dagen en deze dagen waren wondertjes op zich. Hun gevierde parcours, met rituelen, discipline en potsierlijkheid als piketpaaltjes.

Op de zondagen na – dan gingen ze naar de kerk of maakten ze wandelingen – zagen al hun dagen er precies hetzelfde uit. Ik heb mezelf vaak afgevraagd of ze hun dagen eigenlijk ooit wel eens anders hadden ingevuld, want in al die jaren heb ik nooit onverwachte dingen met hen beleefd. Misschien was dat wel de kern van hun bestaan: verrassingen voorkomen, en hoe ouder

ze werden, hoe nauwgezet ze werden in de volgorde van hun handelingen. Hun schitterende huis in de buurt van het slotpark Nymphenburg, dat ze slechts twee keer per jaar voor langere tijd verlieten – twee weken Lanzarote in februari, twee weken Dürnberg, een luchtkuuroord in de Oostenrijkse Alpen, in de nazomer – was de ideale plek voor hun tijdsbestedingen en wandelingen.

Ik kan me geen enkel voorwerp in het huis van mijn grootouders voor de geest halen, geen meubelstuk, schaal, onderzetter of tapijt, dat ooit van plaats is veranderd. Ja, zelfs de sleutels op het sleutelrekje hingen altijd in dezelfde volgorde, zoals de messen op de magneetlijst decennialang hun vaste plek behielden. O zeker, er kwamen in de loop der jaren een paar dingen bij. Dan werd er een plaatsje voor gezocht, en bleven ze daar voor altijd. Alsof dat vrije plekje geduldig op precies dat ene voorwerp had zitten wachten.

Het huis was altijd spic en span. Maar omdat de schoonmaakster, mevrouw Schuster, altijd dezelfde bleef, de strijkster oud en doof werd, meneer Moser, de al even bejaarde tuinman en het manusje-van-alles, op een gegeven moment de grasmaaier nog slechts in een slakkengangetje en kriskras over het gazon voor zich uit duwde, slopen er in hun werk slordigheden die mijn grootouders niet opvielen, want zelf waren ze nog ouder. Stofnesten in de hoeken van de kamer, nootjes die op de grond waren gevallen, scheve vouwen, ongemaaide eilanden op het gazon. De schoonmaakster werd vergeetachtig, liet haar spullen overall slingeren en speelde het zelfs een keer klaar om de stofzuiger in de kast te zetten zonder hem uit te doen. Urenlang bleef hij daar wanhopig staan zuigen, tot mijn grootvader zei: ‘Ben ik nou gek, of hoor ik iets brommen?’

Mijn grootouders waren altijd zeer goed gekleed, zeer verzorgd, zagen er fantastisch uit. Ze waren op een bijna exotische wijze gedistingeerd. Maar in dit gedistingeerd zijn waren ze ook een beetje wereldvreemd en niet meer van deze tijd.

Mijn grootmoeder was actrice, maar ze was halverwege de jaren zestig al gestopt met acteren. Ze vond het allemaal té smake-

loos geworden. Dat woord gebruikte ze graag als ze het over het hedendaagse toneel had: smakeloos. Ondertussen had ze al jaren niets meer gezien. En hoe weinig ze ook, als je haar bezweringen mocht geloven, naar het toneel had terugverlangd, des te sterker was juist het theatrale, ja, dramatische haar dagelijks bestaan binnengeslopen. Al had ze het over de onbenulligste dingen, haar manier van praten, de houding van haar hoofd, haar gebaren verleenden haar verhaal een zekere grandeur. Hierbij had ze niets schrils of operetteachtigs. Nee, haar gehele persoonlijkheid had een onstuitbare neiging tot groot drama.

Het kon gebeuren dat ze, als van diepe smart doordrongen, haar blik naar de verte liet dwalen, haar armen zó langzaam hief dat zelfs haar gouden armbanden niet rinkelend tegen elkaar aan vielen, en pas wanneer ze aan tafel ieders aandacht op zich gevestigd wist, zei: 'Moooahhhh ...' en dan, na een lange pauze vol spanning, 'de brie is verrukkelijk vanavond.' Mijn moeder zuchtte dan altijd geïrriteerd. 'God, mam, alsjeblijft!' En altijd weer lieten mijn broers en ik of de gasten zich foppen door deze momenten die zo betekenisvol leken. Elke keer opnieuw dacht je, want ze speelde het echt uitstekend, dat er iets ernstigs was gebeurd. Midden in een gesprek riep ze: 'Vergis ik me,' sloeg haar hand voor haar wijd geopende mond, hield dat een moment vol, en daarna, met een donker vibrerend timbre, 'of tocht het hier een beetje?'

Mijn grootmoeder had vlak na de oorlog een ernstig, ja, rampzalig ongeval gehad, waarvan de gevolgen zich al meteen als een parasiet hadden genesteld in haar ternauwernood aan de dood ontsnapte leven. Aan deze catastrofe had ze een verkort, door littekens ontsierd been overgehouden dat veel aandacht vroeg en elke ochtend gemasseerd en soepel gemaakt moest worden. Ze sloot zich op, want bij deze pijnlijke beengymnastiek bliefde ze niemand in haar buurt. Als kind stond ik als het maar even kon aan haar deur te luisteren en hoorde daarachter het gejammer en gekreun van mijn grootmoeder. De pijn uit het been te strijken, ja, te knijpen, dat leek een hopeloze onderneming. Een leven

lang bleef dit been voor mijn grootmoeder elke dag opnieuw een bron van pijn, een bron die nooit zou opdrogen.

Als je haar vroeg ‘Hoe gaat het deze ochtend met je?’ antwoordde ze altijd ‘Uitstekend, lieveling’. ‘En hoe gaat het met je been?’ Dan klonk het al even vertrouwd: ‘Miserabel. Hij voelt zich vandaag verschrikkelijk beledigd.’ Honderden keren heb ik dat gehoord en dat bizarre beeld voor me gezien: het beledigde been van mijn grootmoeder. Dit been, dat elke ochtend in het geheim achter de gesloten deur werd gepijnigd, had een magische aantrekkingskracht op me. Niemand mocht het zien, de dokter niet en grootvader al evenmin. Er waren de vreselijkste herinneringen aan verbonden. Herinneringen die mijn grootmoeder met een overmatig grote eerezucht, onverbiddelijk streng voor zichzelf, bij de massage probeerde uit te wissen.

Daarmee vergeleken waren de gymnastiekoefeningen die mijn grootvader, emeritus hoogleraar filosofie, elke ochtend op het balkon deed een ondoordringelijke simulatie van gymnastiek. Hij ging naar buiten met zijn spierwitte haar dat ’s nachts recht-ovoreind was gaan staan. ’s Zomers, in onderbroek, zag hij eruit als een door de Heilige Geest verlichte kluizenaar. Hij was verrassend behaard. Na een paar keer diep ademhalen begon hij aan zijn choreografie in de geest van Turnvater Jahn. Door zijn hoge leeftijd herinnerden deze oefeningen nog slechts vaag aan de ongetwijfeld ooit met veel zwier en elan geturnde bewegingen. Staande op zijn door ouderdom vermagerde spillebenen maakte hij een paar minikniebuigingen. Hierbij ging hij maar een paar centimeter door de knieën. Daarna legde hij zijn handen in zijn zij en draaide zijn heupen voorzichtig rond. Dan zag hij eruit als een geleerde met nicherige trekjes. Een krakkemikkig mannetje op het balkon met de morgenzon in zijn haar. Hij strekte zijn witte armen uit boven zijn hoofd, imiteerde een windmolen en bewoog zijn markante kop heen en weer. Sommige oefeningen waren amper waarneembaar, minutenlang stond hij daar maar en gymde in zichzelf.

Daarna kwam het zichtbare hoogtepunt. Hij pakte een been met twee handen bij de knieholte vast en trok het op tot voor zijn

borst. Hij hield het een moment vast, liet het weer los, strekte het en legde het zijwaarts op de balustrade. Op zijn smalle borstkas kon je nu de ribben tellen, heel langzaam liet hij het hoofd in zijn nek zakken, stak zijn handen hoog in de lucht en bewoog zijn vingers een beetje. Met zijn ogen ten hemel geslagen opende hij zijn mond, in afwachting, zo leek het, van goddelijke inspiratie.

Na de inspanning van het opstaan, het uitvoerig gorgelen met een geheimzinnig gorgeldrankje en de dagelijkse gymnastiek douchten ze allebei elke ochtend in hun gescheiden badkamers.

In de badkamers van mijn grootouders zaten de wanden vol handgrepen. Ik was altijd weer gefascineerd door die voortdurend wisselende handgreepposities omdat ze iets zeiden over de uiteenlopende en voortschrijdende gebreken van mijn grootouders. Eén keer zag ik mijn grootvader toevallig 's morgens in de badkamer. Naakt. Als een stokoude grijsjarige gibbon bewoog hij zich van handgreep naar handgreep.

Zodra mijn grootouders de ontbijttafel hadden bereikt, waren ze al bekaf, maar desondanks zagen ze er fantastisch uit. Altijd een combinatie van mooi gebruind en roze. Mijn grootmoeder droeg 's morgens meestal roze broekpakken. Ze was dol op roze. De kamer waarin ik sliep heette 'de roze kamer'. Als kinderen werden we daar al ingekwartierd. Het was de kamer van mijn grootmoeder. Hier trok ze zich terug of ze verbleef er halve nachten wanneer mijn grootvader te veel snurkte of haar innerlijke onrust zich zelfs niet door sterke slaapmiddelen liet bedwingen. Het was haar roze toevluchtsoord. De wanden waren roze. Rozenkwartsdruiven en ander rozenkwartsfruit lagen in een flinterdunne rozenkwartschaal. De lampenkappen oudroze. Het bed was altijd roze opgemaakt. Door de roze stoffen jaloezieën viel het matroze licht op het oudroze tapijt.

Mijn grootvader droeg reeds bij het ontbijt lichte kostuums met vest en een haarnetje als hij 's maandags en vrijdags zijn haar had gewassen. De huishoudster had 's morgens al in alle stilte de tafel gedekt. Als ik wakker werd, was zij er altijd allang. Maar voordat mijn grootouders ontbeten, dronken ze allebei stipt om

negen uur een glas sekt, later ook steeds vaker champagne. Daar knapten ze zienderogen van op. Na het ontbijt volgde nog een glas champagne om de berg tabletten weg te spoelen die ze elke ochtend uit hun sieradendoosjes peuterden. Ze slikten er allebei zeker vijftien. Een flinke handvol kleurrijke pillen. Mijn grootvader nam ze een voor een in, telkens gevolgd door een slokje champagne. Mijn grootmoeder kieperde ze allemaal tegelijk naar binnen, dronk het glas in één teug leeg, waarbij de gewelfde rand van de champagnekelk haar tanden op een angstaanjagende manier uitvergrootte, en dan zei ze meestal: ‘Die weten wel waar ze naartoe gaan.’

Het was altijd een feest om met hen te ontbijten. Goede filterkoffie. Zo sterk had ik die elders niet gehoeven, maar hier genoot ik ervan. Yoghurt met lijnzaad en duindoornsiroop. Geroosterde broodjes, in sneetjes. Nooit waren mijn grootouders op het idee gekomen een broodje doormidden te snijden. De broodjes werden als miniatuurbroden met de broodsnijmachine in dunne sneetjes gesneden en gerooserd. Er waren niet veel dingen waarover mijn grootouders meer ontsteld waren dan te dik gesneden broodjes of te dikke sneeën. Mijn grootvader hield ze tegen het licht. Dat was de test. Je moest de tuin, de magnolia, door de sneetjes brood kunnen zien. Ook al deden we altijd alsof we hun dunne-sneetjes-eten bewonderden, in werkelijkheid haatten mijn moeder en ik het, en vonden we te-dikke-sneeën-snijden altijd een uitdaging. Mijn middelste broer noemde deze sneetjes ‘folie’. Nooit was je na het ontbijt of de andere maaltijden bij mijn grootouders verzadigd. Mijn dikke vader had de door hen zo gekoesterde eetcultuur bestempeld als ‘pure maaltijdsimulatie’. Als hij, wat maar heel zelden gebeurde, vanuit Schleswig meekwam naar München, toog hij meteen na zo’n gesimuleerde maaltijd naar het eerste het beste restaurant om, zoals hij het noemde, écht te eten.

Mijn grootouders aten hun leven lang uitsluitend zelfgemaakte jam. In de eetkamer stonden potjes die even oud waren als ikzelf. Nog ingemaakt door tante Tia zaliger. Bosframbozenjam uit 1967. Deze eetkamer was net zo goed schatkamer als grafkamer.

Op nieuwjaarsdag aten mijn grootouders altijd schildpaddensoep. Toen deze werd verboden, kochten ze de voorraden op in alle delicatessenwinkels die ze kenden. Ooit waren ze een hele ochtend met een taxi op pad. Hun buit bestond uit zeker honderd blikken, waarmee ze waarschijnlijk een hele tijd vooruit konden.

Na het ontbijt lazen mijn grootouders de krant. Ze kregen elke morgen de *Süddeutsche Zeitung* in tweevoud omdat ze graag gelijktijdig het feuilleton lazen en elkaar voortdurend op interessante artikelen wezen. Na het lezen van de krant liepen ze de tuin in, hun dierbaarste bezit. De volharding waarmee mijn grootouders elke dag opnieuw de tuin bewonderden had voor mij als kind iets grotesks. Op hun rondgangen bleven ze altijd voor dezelfde bloemen staan. ‘Kijk nou, Hermann, de iris!’ ‘Ja, en daar, Inge, komt zelfs nog een knop!’ ‘Moahhhh.’ En zelfs bij de al uitgebloeide heesters lasten ze telkens kleine gedenkmomenten in. ‘Weet je nog hoe schitterend de toverhazelaar in het voorjaar heeft gebloeid, Hermann?’ ‘Ongelooflijk vroeg. Het voorjaar was vroeg dit jaar.’ ‘Die moet Moser weer eens snoeien!’ Op het grote gazon schoten vaak walnootboompjes op omdat de eekhoortjes uit het park hier hun buit begroeven of verloren. ‘Moser moet de boompjes eruit trekken, anders hebben we hier straks een walnotenwoud.’ Het middelpunt van de tuin was een magnolia met meerdere stammen. Vier gladde stammen verhieven zich harmonieus welvend tot aan de dakrand. Als het vroer wanneer de magnolia al bloeide en ze zwart kleurde of zelfs als er sneeuw op de geopende bloesems viel, werd mijn grootmoeder wanhopig, dan kon ze de tuin niet in en slikte een extra pilletje tegen haar – zoals ze het zelf noemde – ‘magnoliasmart’.

De grote tegenspeler van de magnolia was een woekerende blauwereggen. Jarenlang had hij gekwakkeld, maar toen hij eenmaal met zijn wortels door een schrale aardlaag was gestoten, klom hij in een voorjaar plotseling omhoog tot de balustrade van het balkon. Mijn grootouders spraken over de blauwereggen alsof het een ontembaar beest was en noemden hem de ‘groene hydra’. De wortels zouden met geweld door de keldermuren dringen, en de ranken zouden zo sterk zijn dat ze de spijlen voor de ra-

men zouden kunnen verbuigen of zelfs helemaal van het huis lostrekken. Maar toen de blauweregen eenmaal bloeide, ging de hele tuinzijde van de villa schuil onder de pracht van de blauw-lila bloemschermen en konden mijn grootouders het elk jaar opnieuw niet over hun hart verkrijgen om hem te kappen. Voor de rest zorgde meneer Moser voor de orde in de tuin. Alle middelen waren geoorloofd, en in het onder een enorme treurbeuk schuilgaande schuurtje vond je nauwelijks vaten en blikken waarop géén doodshoofd stond.

Na de rondgang door de tuin trok mijn grootvader zich terug in zijn werkkamer. Ondanks zijn hoge leeftijd werkte hij elke dag van tien tot een. Toen hij te oud werd om te werken en steeds minder kon zien, ging hij desondanks nog elke morgen naar zijn kamer en bleef dan simpelweg aan zijn bureau zitten. Midden in zijn enorme bibliotheek. Aan de ene kant de filosofische boeken die een hele wand vulden, aan de andere kant de theologische. Een complete plank vol bijbels, gezang- en gebedenboeken. De portretten van Schelling en Fichte keken uit op een wormsteking houten kruis uit de vijftiende eeuw. Maar je moest wel aankloppen.

Wanneer ik een willekeurig boek van een van deze planken pakte en op een dito bladzijde opensloeg, stuitte ik stevast op zijn met scherpgeslepen potlood in de marge gepriegelde opmerkingen. Honderden boeken, duizenden bladzijden had hij in de loop van zijn leven van commentaar voorzien. Ikzelf kon noch zo klein schrijven, noch zoiets kleins lezen. Het waren voor mij hiëroglyfen van een onbeschrijflijk vreemde gedachtewereld. Wat van meet af aan veel indruk op me maakte, maar me tegelijk belastte, was de ongelooflijke discipline en het concentratievermogen die me uit deze vele duizenden in het papier gekraste opmerkingen tegemoet vlogen. Hoe kon een mens, vroeg ik me als kind al af en later als puber nog vaker, zo uiterst nauwgezet zijn? Op de ruggen van de boeken stond: ‘Kant’, ‘Schelling’, ‘Kierkegaard’ of ‘Fichte’, en in de boeken vond je nauwelijks een bladzijde waarop mijn grootvader géén notities had gemaakt. Dikwijls propte hij zijn gedachten ook tussen de regels. Over complete

bladzijden lag een tweede handgeschreven vel. Zodra er niet meer genoeg ruimte was, werden er briefjes tussen de bladzijden gelegd. Zorgvuldig door hemzelf op maat gemaakte inlegvellen van oud papier. Zuinigheid en een stroom aan gedachten.

Ik begreep niets. Noch de opmerkingen noch de tekst zelf. Grootvader bewoog zich tijdens zijn leven in een voor mij volkomen onbereikbare wereld van disciplines en ideeën. Hij zat in het bestuur van diverse instellingen zoals de Katholieke Akademie, de Görres-Gesellschaft, de Deutsche Bildungsrat en de commissie die het verzameld werk van Fichte uitgaf.

Jarenlang al, zo niet decennialang, schreef hij lemma's over filosofische thema's voor een zich van letter tot letter voortslepend *Staats-Lexicon*. Droogjes debiteerde hij zinnen als 'Nou ja, de R zal ik wel niet meer meemaken' of 'De W van Waarde zou ik nog graag willen doen'. Zijn collega's waren niet veel jonger dan hijzelf en op de lange weg naar de Z overleed deze of gene. Daardoor had het project het nodige aan vitaliteit ingeboet. Steeds minder vaak werd de voltooiing van een nieuwe letter met een extra glas champagne gevierd. 'Vandaag,' zei mijn grootvader dan, 'hebben we na drie jaar eindelijk de M af.' 'Waarover heb je geschreven?' 'Over moraal en maieutiek.'

Tweede etappe: witte wijn

Om een uur stipt werd warm gegeten. Goed, eenvoudig eten. Vooraf altijd soep. In de loop van de week onderging de soep telkens een heel speciale transformatie. Omdat de soep die van de vorige dag over was door de nieuwe soep werd gemengd, verdubbelde deze als het ware op de tweede dag zijn smaaksensatie. Op dinsdag had je dan al een driedubbele smaak en op vrijdag was er zo een zeer gecompliceerd soepmengsel ontstaan. Als je op vrijdag geconcentreerd van de soep proefde, kon je de hele week de revue laten passeren, en mijn grootvader zei zo nu en dan als hij van de vrijdagsoep at: 'Van de week hadden we echt voortreffelijke soepen, Inge!' Op zaterdag was er dan geen soep en op zondag zou alles met een heldere ossenstaartsoep

weer van voren af aan beginnen. Bij het hoofdgerecht kregen we vaak een kleine salade met een mierzoete dressing van honing, limoensap en slagroom. Altijd verse groente, nooit gekookt, altijd alleen geblancheerd. Hierbij vis, bij voorkeur forel, wild en kalfstong met warme perziken. Het was ondenkbaar dat mijn grootouders zich ooit aan een ovenschotel zouden hebben bezondigd. Mijn grootmoeder had een bloedhekel aan alles wat met kaas werd gratineerd. Ook pasta aten ze nooit. Voor ons kinderen was dat een hard gelag. Pizza's en vissticks kenden ze niet. Mijn grootvader wenste orde op zijn bord. Hier de spruitjes, de aardappelen ernaast, daar de vis. Tussen de afzonderlijke gerechten moest je wel je bord kunnen zien. Wanneer ik als kind vooraf het vlees fijnhakte, daarna de aardappelen met de vork prakte en met veel jus tot een pap vermengde, keek mijn grootvader me aan alsof ik ook zijn schitterend gestructureerde brein aan het meeprakken was. Bij het eten kregen we uiteraard wijn. Koude witte wijn. Mijn grootvader betoonde zich de wijnkenner, proefde de wijn en vond hem altijd goed. Hierbij moet worden aangetekend dat ze nooit een andere witte wijn bij het middagmaal dronken dan de zogenaamde Ruwer. Op het etiket was de wijngaard afgebeeld, waar je naar het schijnt ook kon eten. Keer op keer op keer, gedurende honderden middagmalen, vond mijn grootvader deze wijn goed, en wijzend op het etiket zei hij telkens weer: 'Heb ik jullie eigenlijk al verteld dat je daar uitstekend kunt eten?'

Altijd was er een toetje. Meestal fruit, wat wij kinderen bedrog vonden. Fruit was absoluut geen toetje. Na elke gang schelde mijn grootmoeder met een belletje en dan verscheen de huishoudster. Ik vond het altijd gênant om me zo te laten bedienen. De huishoudster liep, en dat bleef een eeuwigdurend raadsel voor me, altijd op blote voeten. Maar daarom konden mijn grootouders hartelijk lachen. Daar maalden ze totaal niet om. En toch hadden de huishoudster en het andere op leeftijd gekomen personeel het niet gemakkelijk. Niet dat mijn grootmoeder onvriendelijk was, nee, integendeel, ze was zelfs uitgesproken voorkomend. Maar achter deze voorkomendheid ging een valse minzaamheid

schuil, en alleen al haar schoonheid maakte iedereen die in het huis werkte onzeker.

De huishoudster moest de vuile vaat eerst grondig afspoelen voordat ze de afwasmachine inruimde. In principe was de vaat al schoon wanneer alles na een strikt voorgeschreven systeem in de afwasmachine gezet werd. Tijdens dit vooraf spoelen zat mijn grootmoeder in de keuken en keek met haar fonkelende ogen, waarmee ze op haar oude dag weer uitstekend kon zien, gespitst als ze was op dingen die misgingen, de slovende huishoudster op de vingers. Als er dan wel iets aan diggelen móést vallen, riep ze met haar nog altijd krachtige stem, die ze eertijds als actrice had ontwikkeld: ‘Mooahhhhh!’, lachte minzaam en zei dan: ‘Niet erg, niet erg, heel oud, heel waardevol, maar niet erg.’ Ook merkte ze gretig op, als door haar onderzoekende blik bij het ontbijt mijn ei van de lepel op de grond gleet: ‘Laat maar vallen, hoor – o, heb je al gedaan.’

Elke keer voelde je onder de observerende blikken van mijn grootouders een onaangename spanning opkomen. Ook de gasten – en die waren er vaak – werden erdoor bevangen. Ik heb zestigjarige oud-studenten van mijn grootvader gezien, inmiddels zelf volwaardige hoogleraren filosofie, die kaarsrecht als scholieren op het randje van hun stoel zaten en met bevende vingers één pinda pakten, die mijn grootvader ondanks alle opmerkingen van mijn grootmoeder onverstoorbaar ‘apennootje’ noemde.

In de muur van de keuken zat een soort patrijspoort, niet groter dan de bodem van een fles, waardoor je bezoekers bij de voordeur kon observeren. Menigmaal zag ik van hieruit dat de gasten niet gewoon over het pad naar de deur liepen en aanbelden zodra ze er waren, maar zich, staand voor de deur, hun vinger al op de bel, inhielden. Blijkbaar beseften deze verstarde bezoekers dat ze met het betreden van het huis van mijn grootouders zich de komende uren aan hún wereld dienden te onderwerpen. Echtparen overlegden nog een laatste keer, vrouwen haalden een spiegeltje uit hun handtas of plukten haren van hun mans schouder. Daarna gaven ze elkaar een knikje, haalden diep adem en drukten op de bel. Die begon vervolgens zo hard te rinkelen

als de schoolbel in een boekverfilming van Erich Kästner. Het is zelfs weleens voorgekomen dat een oud-toneelschoolleerlinge van mijn grootmoeder haar vinger weer van de bel haalde, een ogenblik hoofdschuddend bleef staan, schielijk om zich heen keek en opgelucht de aftocht blies.

Naarmate ze ouder werd, gebeurde het vaker dat ook mijn grootmoeder dingen liet vallen, dat ze iets op tafel omstootte en brak. Dan werd ze stil van woede en schudde meewarig haar hoofd. Alsof haar onhandigheid onheil aankondigde.

Meneer Moser was door dit bijna dagelijkse aan gruzelementen vallen van serviesgoed uitgegroeid tot een deskundige in het lijmen van scherven. Uren bracht hij door aan de keukentafel van mijn grootouders met de soms minuscule brokstukken en zijn onvolprezen secondelijm. Secondelijm werd alles voor hem. Secondelijm was de revolutie, de kwantumsprong. Ja, zelfs de fijnste stukjes versplinterd Nymphenburgs porselein zette meneer Moser weer in elkaar. De scherven van verbrijzeld serviesgoed dat niet meer gerepareerd kon worden verzamelde hij in een doos. En zo wist hij een niet meer leverbare soepterrine weer te lijmen en te doen herrijzen met behulp van deze berg scherven, afkomstig van het meest uiteenlopende serviesgoed – borden, schotels en schalen. Mijn grootmoeder deed: ‘Moooahhhhh’, want moooahhhhh kon ook een uiting zijn van de hoogst denkbare waardering, waarna ze de soepterrine helemaal achter in de kast zette.

Als ik me na het eten een tijdje zelf diende te vermaken, kon ik vaak maar een halve bladzijde lezen. Omdat ik zwaar getafeld en op een onmogelijk tijdstip wijn gedronken had, viel ik in een diepe slaap en moest worden gewekt. Dan had ik vrijwel altijd hoofdpijn en nam een aspirientje uit de overvolle medicijnkast. Daarin vond je net als in de eetkamer dertig jaar oude of nog oudere medicijnen. Mijn grootvader beschouwde de houdbaarheidsdata van medicijnen als een slimmigheidje van de farmaceutische industrie. Net als met de schildpaddensoep hamsterden mijn grootouders medicijnen die ze betrouwbaar vonden maar die allang uit de handel waren genomen.

Op mijn twaalfde of dertiende had ik enkele likdoorns op de zool van mijn rechtervoet, en die liet ik aan mijn grootmoeder zien. Alleen al de overdreven krachtige manier waarop grootmoeders altijd tot in de puntjes verzorgde handen toegrepen had een waarschuwing moeten zijn. Ze pakte mijn voet, bestudeerde hem nauwkeurig, drukte met haar duim op elke likdoorn, en zelfs toen ik het uitschreeuwde van de pijn, kende ze geen medelijden.

‘O, mijn arme lieveling, ik heb denk ik wel wat voor je.’ Ze stond op en kwam terug met een naar alchemie zwemend flesje. ‘Je zult zien. Dit heeft een wonderbaarlijke werking.’

‘Is dat nog wel goed? Waar heb je dat vandaan? Moet ik dat slikken?’

‘Ach wat, slikken. Het gaat er rechtstreeks op.’

Wederom nam ze mijn voet in haar handen en hield hem met al haar grootmoederlijke kracht vast. Als in een bankschroef zat hij vastgeklemd en op de gebruiende hand van grootmoeder tekenden de pezen zich nadrukkelijk af. De dop van het flesje bleek een pipet te hebben, waarmee ze een paar druppels van een groene vloeistof opzoog. Ze omklemde mijn voet nog steviger, waaruit ik alleen maar kon concluderen dat ze precies wist dat het nu onaangenaam voor me zou worden. Ik probeerde mijn voet weg te trekken, mijzelf te bevrijden. Er volgde zo’n moment waarop mijn grootmoeder razendsnel van de elegante grande dame transformeerde in de boze toverkol. ‘Hé, hou je een beetje rustig! Vlerk die je bent!’ siste ze in mijn gezicht. Ik verstijfde. Ze trok de bal van mijn voet naar zich toe, tot vlak voor haar ogen, en druppelde de tinctuur op mijn likdoorns. De eerste seconden voelde ik niets. Maar ik hoorde wel iets. Een zacht gesis, alsof iemand op een heet fornuis spuugt. Het rook naar verbrand haar en verschroeide vingernagels. Haar gezicht zag er nu weer uit als het empathische, wondermooi gelijkmatige grootmoedergelaat. ‘Bravo, lieveling, bravissimo. Dat hebben we achter de rug. Je bent een ongelooflijk dappere kerel!’

De eerste uren na deze behandeling kwamen er uit mijn gym-schoen nog geen al te verontrustende pijnsignalen. Maar later op de avond strompelde ik de trap op naar de roze kamer. Ik trok

voorzichtig mijn schoen uit. Zag de sok. Die was precies op de plek van de likdoorns weggevreten. Vier cirkelvormige gaten. Ik trok de sok uit en boog mijn voet naar me toe. Waar de likdoorns hadden gezeten, zag je nu zwart verschrompelde putjes. Ik legde mijn vingertop op een van de plekken. Zacht gaf het gesmoorde vlees mee. In de dagen erna kon ik amper staan, maar daarna groeiden de afstotelijke kuiltjes geleidelijk aan dicht met vers roze vlees, en de likdoorns kwamen nooit terug.

Ik overdrijf niet als ik stel dat mijn grootouders welhaast bezeten waren van de vele medicijnen die ze bezaten. Mijn vader, die kinder- en jeugdpsychiater was, probeerde hun aan het verstand te brengen dat de meeste van hun pillen overbodig, ja, zelfs gevaarlijk waren, maar de persoon op wie zij vertrouwden was een stokoude huisarts, een vrouw die kwistig met recepten strooide.

Mijn grootvader nam zodra hij verkouden werd een antibioticum, zij het slechts één tablet. Dat je de kuur moest afmaken vond hij maar onzin. Hij zei tegen mijn vader: ‘Wat moet dat dan voorstellen, “afmaken”? Dat doe ik toch ook niet met aspirines.’

De rustuurtjes tussen twee en vijf ’s middags gingen tergend langzaam voorbij. Onverschillig zat de tijd rond te lummelen in het huis van mijn grootouders, alsof deze drie uren apathische bewoners van een inrichting waren. Honderdtachtig kalmerende minuten. Als kind kon je jezelf in deze drie uren verliezen. Absolute rust in huis was het hoogste gebod. Ik was tot stil zijn gedoemd en voerde in nylons en grijze coltruien doodsaai, zelfverzonnen toneelstukjes op. Ik kamde de franjes van de tapijten of probeerde tussen de stoelpoten door een sinaasappel naar de andere kant van de kamer te rollen. Of ik verzon tv-reclames. Daarvoor ging ik voor de spiegel in de gang staan, pakte het eerste het beste voorwerp en prees het aan voor de verkoop: ‘Ziet u deze paraplu? Ons nieuwste model. Hij heeft een uitgekiende klapmechaniek. Ik doe hem even open. Ziet u dit grote scherm en de fijne baleinen? Die zijn gemaakt van titanium. De stof is geen stof. Het is vissenhuid. Waterdichte vissenhuid met titanium baleinen. Dit houten handvat is niet van gewoon hout, maar van

versteend hout, fossiel hout zogezegd. Deze handvaten worden met de hand uit fossiel hout gebeiteld, en dan worden er titanium baleinen aangezet waar vissenhuid overheen wordt gespannen. Een unieke paraplu.' Het maakte niet uit hoe onzinnig het was. Elke minuut was een tegenstander die gevloerd moest worden. Ik trok heel voorzichtig, alsof ik een bom onschadelijk moest maken, de tot onberekenbare knarsgeluidjes neigende onderste buffetlade open, waarin mijn grootouders hun snoepgoed bewaarden. Overheerlijke Zwitserse chocolade, weerzinwekkend Turks fruit en brandgevaarlijke bonbons die ik vaak stukbeet, waarna ik als een speer naar de wc moest omdat een smerig alcoholisch goedje mijn mond was binnengestroomd.

Met een beetje geluk redde mijn moeder me. Dan brak ze haar rustpauze voortijdig af, kwam naar me toe en vroeg zacht: 'Zullen we naar het park?' Ik knikte en rolde zodra we buiten waren als een dolle door het gras of sloeg met dikke takken op bomen in. Ik rende en rende, tot ik weer terug was in mijn eigen dimensie.

Op zulke zomerdagen of glinsterende sneewdagen werd het zich eindeloos voortslepende uur na het middagslaapje tot aan de whisky-van-zes-uur door mijn grootmoeder met een flinke scheut rum in de thee overbrugd, of ze telde enorme aantallen donkere heilzame druppels uit in het kuiltje onder haar duim. Het gebeurde wel dat het tellen mijn grootmoeder te lang duurde en de essence aarzelend en tergend langzaam op de rand van het flesje bleef trillen, totdat ze er plotseling genoeg van had, met haar tanden het plastic inzetstukje eruit trok en op de salontafel uitspuugde en een flinke teug rechtstreeks uit het flesje nam. 'Metavirulent', 'Meditonsin' of 'Esberitox' heetten deze als gezondheidsdruppels vermomde middagborrels. Mijn grootmoeder had flessen die ik in dat formaat nog nooit in een apotheek had gezien, en toch kon ze er nooit langer dan twee, drie dagen mee toe. Ziek waren mijn grootouders zelden en ongetwijfeld was hun goede weerstand mede te danken aan de vele alcoholische drankjes. Bacteriën, virussen en andere ziekteverwekkers wisten nauwelijks tot mijn grootouders door te dringen vanwege de van

alcohol zwangere lucht die hen omringde. Ik stelde me een vastbesloten virusstam voor die de huishoudster in het gezicht van mijn grootmoeder had geblaft en als een eskadron straaljagers op haar afvloog, maar die – afgeremd en door haar bijtende alcoholadem onschadelijk gemaakt – verdoofd neerstortte.

Derde etappe: whisky

Op z'n laatst om even voor zes uur werd ik door kreten als 'Lievelling, het is zover' gewekt. Want om zes uur was er whisky. Deze whisky-van-zes-uur luidde de avond in. Al vanaf vijf uur keken mijn grootouders voortdurend op hun horloge. Vaak telde mijn grootvader de laatste tien seconden voor zes uur hardop af. 'Tien, negen, acht, zeven' enzovoort en riep dan: 'Ah, precies zes uur.' Dan opende hij de fles en kreeg iedereen een glas whisky. Ze dronken hem met veel water en zonder ijs. Het was nooit een bijzonder goede whisky, rokerig noch turfachtig, en gronderig al evenmin, maar ik vond hem lekker. Nergens anders dronk ik whisky, maar bij mijn grootouders verlangde ik er net zo naar als zij. Bij de whisky rookte mijn grootmoeder haar eerste sigaret, Dunhill menthol. De sigarettenrook en de mij naar het hoofd stijgende whisky leken de geur van de bloemen te intensiveren, want de grote vazen zaten altijd vol bloemen, 's zomers en 's winters. Meestal lelies, maar met evenveel plezier violieren of pioenrozen. De zorgvuldig door mijn grootmoeder geschikte bloemen bakenden met hun intense geuren eigen geurterritoria af. Als je het lange stuk van de keuken, via het door mijn grootouders met 'pantry' aangeduide vertrek en via de eetkamer, naar de woonkamer aflegde, kwam je langs vier vazen en doorliep je vier geursluisen. De leliegeur vormde een regelrechte wand, een bedwelvende wolk waar ik steeds sneller doorheen liep en niet echt van genoot. De pioenrozen zorgden er daarentegen voor dat ik mijn pas vertraagde en diep inademde. Rondom deze geurniveaus verzamelden zich een hoop andere geuren. Er was geen plekje in het huis van mijn grootouders dat niet op de een of andere manier een onmiskenbaar eigen geur had. De onbetwistbare re-

gentes van de geuren was natuurlijk mijn grootmoeder zelf, die zich haar leven lang, geparfumeerd met 'Shalimar', in het dagelijks geurgevecht stortte. Ik hield van dit zwangere flesje, zoals ik het als kind een keer had genoemd, deze geribbelde flacon met de ruwe glazen stop. Met een energieke beweging draaide mijn grootmoeder het flesje elke keer op z'n kop en weer terug, trok de stop eruit en stempelde zichzelf achter de oren en in de hals, alsof ze de waardevolste postzegel ter wereld was. Voor haar gingen zelfs de lelies door de knieën. Wanneer mijn grootmoeder door het eiland van leliegeuren was geschreden, rook het nog minutenlang alleen naar haar. De bloemen trokken onderdanig hun geursprietten in en wachtten tot het Shalimar-spoor was vervluchtigd. Als je achter mijn grootmoeder aan van de kelder via de begane grond en de eerste verdieping de zolder op liep, rook je alleen haar. Wanneer het, wat maar heel zelden gebeurde, in huis naar eten stonk, bijvoorbeeld wanneer de scheetachtige geur van bloemkool zich buiten de keuken had gewaagd, slaagde mijn grootmoeder er met haar geur moeiteloos in zich resoluut een weg door de stank te banen. En ik kon haar dan ook vinden zonder haar te hoeven roepen.

Nog altijd loop ik op vliegvelden een taxfreshop binnen, zoek 'Guerlain', pak een flacon Shalimar en laat grootmoeders geest uit de fles. Een magisch moment en zo intens, dat ik me er altijd weer over verbaas dat ze niet voor me staat zodra ik mijn ogen opensla. Als ik dit parfum toevallig ergens ruik, in een lift of bij de lange rij wachtenden voor de garderobe van een theater, krijg ik het gevoel dat degene die het draagt een dievegge is die grootmoeders geur heeft gestolen en illegaal gebruikt. De Shalimar-odeur behoort uitsluitend haar toe. Samen met de bloemen, de whisky, een speciale, scherpriekende soort kaascrackers en de Dunhill-mentholwalmen verdikte het zware Shalimar-parfum de woonkamerlucht. In de loop van de avond verdichtten de geuren zich tot een even geestopwekkende als -bedwelmende, de maag enigszins dichtsnoerende totaalbelevens.

Voordat het achttuurjournaal begon, dat mijn grootouders aanhoorden op een volume dat me elke keer weer verbijsterde,

dronken we twee of zelfs drie grote bellen whisky. Hoewel ik me eigenlijk niet kan voorstellen dat ze altijd al op dit krankzinnige volume naar het nieuws hadden geluisterd, kan ik me niet herinneren dat ik ooit samen met hen voor de televisie heb gezeten en het geluidsniveau wél te harden was. Even voor achten verscheen een klok in beeld en werden de laatste vijf seconden hoorbaar weggetikt. Alleen al dit tikken zorgde ervoor dat ik mijn hoofd tegen de rugleuning van de stoel aan duwde, want nu wist ik dat direct na de gong de zin ‘Hier is het Erste Deutsche Fernsehen met het nieuws’ en het klaroengeschal van de begintune zouden volgen. De fanfare kwam met donderend geraas de anders met stilte gevulde woonkamer van mijn grootouders als een steenlawine binnen. Het gebeurde regelmatig dat mijn grootvader zodra de nieuwslezer aan het eerste bericht was begonnen en mijn oren er al van tuitten riep: ‘Wat gebeurt er eigenlijk?’ Ik dacht opgelucht dat zelfs hij de televisie veel te hard vond staan, maar hij brulde: ‘Ik versta er geen woord van!’ en zette het volume op z’n hoogst. Hoe mijn anders zo gevoelige, ja zelfs overgevoelige grootmoeder dat uithield, was een raadsel voor me. Want de reden voor de volumewaanzin was zonder twijfel de slechthorendheid van mijn grootvader. Dit grootouderlijke foltertoestel brulde zo hard dat mijn vroegste tv-herinneringen zich diep in mijn hersenen nestelden: de ontvoering van de Israëliische sporters tijdens de Zomerspelen van 1972. Deze herinnering werd echter niet alleen door de schreeuwende televisie in mijn geheugen geprent. Onvergetelijk dreigend, maar voor een vijfjarige ook ontzettend fascinerend, waren de laag over het huis wiekende helikopters op weg naar het Olympisch Stadion.

Vierde etappe: rode wijn

Nooit aten mijn grootouders hun avondmaaltijd aan de eettafel. Altijd werden de borden en schaaltes vol heerlijkheden, die de huishoudster in de namiddag reeds had voorbereid, op het gewelfde marmeren blad van de salontafel neergezet. Ook bij het avondeten speelde mijn grootvader weer de wijnkenner, hoewel

ze al die jaren altijd dezelfde twee wijnen dronken. Sangre de toro of merlot. En dan werd er geconverseerd. Converseren bij de rode wijn was voor mijn grootouders het mooiste wat er was. Deze gesprekken waren heel bijzonder. Wanneer ze de juiste staat van dronkenschap en levendigheid hadden bereikt, kwamen ze pas echt goed op stoom.

We praatten over boeken, toneel en grote thema's als vrijheid. Mijn grootvader had veel geschreven over het begrip 'vrijheid' en af en toe deed hij zelfs een poging om ons in eenvoudige bewoordingen bij zijn gedachtegangen te betrekken.

Mijn grootmoeder reciteerde haar lievelingsdichters, altijd weer Paul Celan, Nelly Sachs of Matthias Claudius. Uiteraard uit haar hoofd. 'Zeg Inge, wees zo goed en zou je Claudius willen voordragen?' Hij keek haar liefdevol aan, verlangde heel beleefd, als een schutterige bewonderaar, naar haar kunst. Maar zij liet zich graag overhalen. 'Lieve help, nee, geen haar op mijn hoofd. Dat kan ik toch allang niet meer!' 'Alsjeblieft Inge, je doet dat zo prachtig.' 'Moooahhhhh, jullie willen altijd veel te veel van me.' 'Als je niet wilt, dan niet natuurlijk. Niemand wordt tot Claudius gedwongen.' 'Goeie genade, nou goed dan.' Het was niet alleen mooi om te zien hoe ze reciteerde, maar ook dat ze niets aan haar houding veranderde. Ze bleef ontspannen achterovergeleund in haar stoel zitten, links met haar sigarettenpijpje, rechts met haar glas wijn zwaaiend: 'De mens.' Lange pauze. Ze nam een trekje van haar sigaret. Dat was al raak. Kort gezegd: sterk. Geen misverstand: het ging om ons. Hier zaten wij, mensen, en dat was het. Dat had ze alleen al met de titel bereikt, dat je het gevoel had dat de mens in dit gedicht iets zeer fragiels was, bedreigd werd. De eerste strofe zette ze zakelijk aan, onderkoeld bijna, om daarna van regel tot regel verrassend tot steeds grotere hoogte te stijgen.

'Hij slaapt, waakt, tiert en verteert, heeft bruin en grijs haar,' ze ging harder praten, intenser, 'en dit alles duurt ...' nu dreigde ze ons, op een niet mis te verstane wijze las ze ons de les, 'kome als 't komt tachtig jaar.' Het 'kome als 't komt' had ze een heldere plofklank meegegeven, om vervolgens bij 'tachtig jaar' vocaal

naar een zwarte, bittere diepte af te glijden. De laatste twee regels waren donker gefluisterde voorspellingen. ‘Dan legt hij zich bij zijne vaad’ren neder en komt hij nimmer weder.’ Hierbij katapulteerde ze de o van ‘komt’ het woord uit, waardoor er toch nog een sprankje hoop leek te gloren.

Als mijn grootvader naar de wc ging, vertelde mijn grootmoeder zodra hij de kamer uit was hoe slecht het op dat moment met hem ging. ‘Hermann, die heeft het zo zwaar. Dat gaat niet lang meer goed. Hij verkeert in een desolate toestand.’ En als mijn grootmoeder de kamer uit ging, zei mijn grootvader precies hetzelfde over haar. ‘Inge kan niet meer. Het wordt allemaal te veel voor haar. Haar been wil gewoon niet meer! Ik hou rekening met het ergste.’ Om een uur of elf hadden ze hem dan al aardig zitten. Maar lang niet zo erg als ik. Ik verdroeg veel minder dan zij.

Mijn grootmoeder leed vaak onder de bevoogding van haar man. In benevelde toestand begon hij elke zin met ‘nee’ en reageerde voortdurend afwijzend op haar woorden. ‘Hermann, wil je nog wat rode wijn?’ ‘Nee! Halfvol.’ Of: ‘Hermann, smaakt de appenzeller je vandaag?’ ‘Nee! Voortreffelijk.’ Maar ze liet niet over zich heen lopen. Hij zei: ‘Doe voorzichtig, Inge, met je korte been.’ Ze zei: ‘Goeie genade, laat me nou gewoon eens met rust.’ De omgangston kon zomaar omslaan. Als bij toverslag. Mijn grootmoeder eiste: ‘Hermann, hou op met drinken. Je kraamt alleen nog maar onzin uit.’ Hij zei: ‘Inge, je bent echt walgelijk.’ En dat terwijl we nog maar een kwartier daarvoor hadden zitten filosoferen over het verwerven van inzicht door wanhoop of de openbaring van God door verdriet bij Kierkegaard.

Mijn grootouders luisterden elke avond naar muziek. Ze hadden maar weinig platen, en die hadden door het steeds opnieuw beluisteren bovendien nogal wat te verduren gehad. Het begon met een van hun duisterste rituelen, waaraan ze onder alle omstandigheden vasthielden. Ze staken kaarsen aan en gingen samen op een grote kasjmieren deken op de vloer liggen. Daar lagen ze dan als doden die zichzelf hadden opgebaard. Dat deden ze ook als ze bezoek hadden, zeggende: ‘Doe alsof je thuis bent, maar we

luisteren nu naar onze muziek!’ Sommige platen bleven altijd in dezelfde groef hangen, en het duurde lang voor ze het merkten. Niemand waagde het de naald uit zijn groef te bevrijden. Ze lagen op de vloer te soezen, hielden elkaars hand vast en de gasten keken vanuit hun stoel toe hoe ze muziek luisterden.

Allebei verafschuwden ze Wagner, en ook Mozart werd maar zelden opgelegd. Het liefst luisterden ze naar Benjamin Britten, Bach-cantates en veel Schubert, maar hun lievelingslied was toch wel *Solvejgs lied* uit *Peer Gynt* van Edvard Grieg. Honderden keren knetterde het uit de hooggeprezen maar kwalitatief middelmatige boxen. Het eindigt met de regels: ‘Dezelfde zon verwarmt ons, maakt niet uit waar, maakt niet uit waar. En ben je al in de hemel, dan vinden we elkaar daar, vinden we elkaar daar.’

Vijfde etappe: Cointreau

De avond naderde zijn einde als mijn grootvader riep: ‘Tijd voor Cointreau!’ Deze mierzoete sinaasappellikeur nekte me elke keer weer. Mijn grootvader wankelde het terras op voor een dosis frisse lucht. Hij had altijd veel lucht nodig omdat hij nog maar één long had. De andere was door een pneumothorax uitgeschakeld. In de oorlog had hij, om niet naar het front te hoeven, een nier-aandoening gesimuleerd, waarmee hij in het ziekenhuis tuberculose had opgelopen, en dat werd toen zijn redding.

Om wijnsteen te voorkomen vulde mijn grootmoeder de roedewijnglazen ’s nachts met water. Ik hielp haar met afruimen. Ze had haar haar dan al los en was weer verrassend nuchter. Ze wekte mijn grootvader, die op het terras in slaap was gevallen, weer of geen weer. Ik heb hem er weleens onder een dun laagje sneeuw zien slapen. Onder aan de trap werd met een kus afscheid genomen. Mijn grootvader ontpopte zich met het voortschrijden der jaren tot een gevreesde kusser. Ging hij vroeger lichamelijk contact liever uit de weg en maakte hij zich er een beetje lomp van af, op zijn oude dag werd hij aanhankelijker. Hij nam mijn gezicht in zijn met ouderdomsvlekken bezaaide handen, trok me met zijn knokige, verbazingwekkend sterke vingers naar zich toe

en kuste me lang op de mond. Hierbij sloot hij zijn ogen. Deze nachtzoen had mijn moeder altijd met diepe afschuw vervuld. Op een avond toen hij nog wat meer had gedronken dan anders voelde ik zelfs even zijn tong tussen mijn lippen.

Als ik me naar mijn grootmoeder vooroverboog, kromp ze altijd een beetje ineen. Ze kuste nooit terug, liet me slechts vluchtig met mijn lippen haar gladde wangen aanraken.

Omdat ze allebei slecht ter been waren – de ene keer wat beter, de andere keer wat minder –, hadden ze een traplift laten aanbrengen. Elke avond opnieuw wilden ze elkaar voor laten gaan. Zodra ze het eens waren geworden, zweefden ze plechtig wuivend weg. In een zacht vloeiende beweging de lange trap omhoog. Stomdronken oude engelen.

Vlak na deze hemelvaart ging ik ook naar bed. Ladderzat. Er waren avonden dat ik zo dronken was dat ook ik de trap niet zonder de traplift op ben gekomen.

Het roze opgemaakte bed was te kort. Ik droomde de raarste dingen, sliep slecht, mijn grote voeten bungelden in het donker over de rand van het bed. In zulke nachten miste ik de kreten van de patiënten, die ik gedurende mijn kinderjaren op bed in mijn kinderkamer altijd had gehoord omdat ons huis op het uitgestrekte terrein van een psychiatrische inrichting stond. Het gekrijs van de patiënten had me altijd rustig en behaaglijk in slaap doen vallen. Het huis van mijn grootouders daarentegen verzonk in de loodzware stilte van een villawijk, die zich vermengde met de klamme, gefragmenteerd over de verweerde muur aanwaaiende stilte van het park tot de mij benauwende stilte van het graf.

Als ik door de rode wijn verward ontwaakte, hoorde ik mijn pols in het opgebolde donzen hoofdkussen kloppen. Bij een bepaalde windrichting vermengde het bonzen van mijn hart zich met de doffe slagen die van een verliggend rangeerterrein onze kant op echoden. Net als nachtdieren waagden de metalen klangen zich pas na het invallen van de duisternis naar buiten en slopen onder dekking van de nacht de villawijk binnen. Het klonk alsof iemand diep in de buik van een gehavend en leeggeruimd

schip uitgeput tegen de verroeste wanden sloeg. Daar werden, had mijn middelste broer me jaren geleden wijsgemaakt, in gigantische hallen in het geheim pantservoertuigen in elkaar gezet.

Ik rolde heen en weer, alleen in het reusachtige vrachtruim van de nacht. Deze klanken, hersenschimmen bijna, gaven mijn fantasie vleugels. Ik zag uitgehongerde gedaanten voor me die, onvermoede krachten aanwendend, aan slingers draaiden, of zich ondanks hun zwakke gezondheid moeizaam in hamstermolens voortbewogen, waardoor ze een futuristisch aandoende nacht-machine aan de gang hielden en misschien wel het aandrijfmechanisme van de gehele wereld moesten onderhouden.

De volgende ochtend, om halfacht stipt, klopte mijn grootmoeder op de deur om me te wekken. Ze zag er zoals altijd oogverblindend uit en rook naar Shalimar. Ook mijn grootvader stak zijn hoofd om de deur, zo fris alsof hij er drie weken vakantie in de bergen op had zitten. Je kon nooit aan hen zien dat ze zoveel dronken. Maar ik voelde me ziek. Doodziek.

En dan begon alles weer van voren af aan. Vaak hoorde ik, terwijl ik mijn hoofd met pijn en moeite van de roze kussensloop optilde, dat beneden de blootvoetse huishoudster alweer de kurk uit de champagnefles liet knallen. Nooit was ik zo geradbraakt als na een paar dagen bij mijn grootouders.